

Asta Balčiūniene

Klaipėdos universitetas

DALIA PAKALNIŠKIENĖ. LIETUVIŲ KALBOS
INTARPINIŲ IR STA KAMIENO VEIKSMAŽODŽIŲ
STRUKTŪRA IR SEMANTIKA (CiC- TIPAS).

Mokslo studija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2023, 107 p.

ISBN 978-609-411-348-2

Dalios Pakalniškienės 2023 m. išleista mokslo studija *Lietuvių kalbos intarpinių ir sta kamieno veiksmažodžių struktūra ir semantika (CiC- tipas)* – tai tik dalis tęstinio išsamaus intarpinių ir sta kamieno (toliau – INSTA) veiksmažodžių tyrimo, kuriam ši lingvistė skyrė ne vieną dešimtmetį (Pakalniškienė 2021a; 2021b, 15–56; 2020, 1–16; 2018, 61–101; 2008, 250–263 ir kt.). Gausus INSTA veiksmažodžių struktūrinis tipas, kuriam skirtini apie 1 600 veiksmažodžių, yra sulaukęs daugelio baltistų dėmesio ir tirtas taikant įvairius metodus (Gorbachov 2007; 2014, 21–53; Villanueva Svensson 2010, 204–233; 2011, 33–58; 2016, 37–59; Balčiūniene 2014; Mikašauskienė 2018 ir kt.), tačiau kompleksinio tyrimo, atskleidžiančio šių veiksmažodžių raidos, semantikos ir formaliosios struktūros ypatumus, iki šiol nebuvo. Būtina pabrėžti, kad Dalia Pakalniškienė minėtų veiksmažodžių tyrimo kompleksiskumą supranta ne tik kaip nuoseklią empirinių duomenų analizę, apimančią jų formaliąją struktūrą, darybą ir semantiką, bet ir kaip visuminę tiriamosios medžiagos šaltinių aprėptį (tiriami senųjų raštų, tarminiai ir bendrinės lietuvių kalbos duomenys). Toks požiūris neabejotinai sustiprina tyrimo rezultatų patikimumą.

Nors nuo šio leidinio pasirodymo praėjo jau dveji metai, tačiau toks netrumpas laikotarpis leido geriau apmąstyti ir įvertinti atlikto tyrimo reikšmę, todėl ši recenzija, reikia tikėtis, paskatins baltistus ne tik gilintis į kai kuriuos probleminius INSTA veiksmažodžių klausimus, bet ir imtis naujų lietuvių kalbos veiksmažodžio tyrimų.

Aptariamojoje mokslo studijoje aprašomi ne visi INSTA tipo veiksmažodžiai: tiriami tik tie, kurių šaknies centrą sudaro trumpasis balsis *i*. Toks pasirinkimas, žinoma, pamatuotas kiekybiniais empirinės medžiagos parametrais – *CiC*- tipo INSTA veiksmažodžių grupė gana gausi – ją sudaro „per 240 leksinių vienetų, t. y. apie trečdalią visų trumposios šaknies INSTA veiksmažodžių“ (p. 11). Vis dėlto šitaip segmentuojant tyrimo objektą ne mažiau svarbus ir būtent foneminio kriterijaus pasirinkimas, nes sistemiskai išanalizuotas vienas *CiC*- tipas labiau išryškina fonologinių procesų svarbą veiksmažodžių morfologijos, semantikos ir nominacijos pokyčiams. Todėl galima teigti, kad Dalios Pakalniškienės pasirinkto dalies INSTA veiksmažodžių tyrimo metodologija (visi INSTA tipai bus tiriami pagal tą patį modelį) leis aiškiau įžvelgti tiek INSTA veiksmažodžių raidos dėsningumus, tiek ir skirtumus.

Įvadinė šio leidinio dalis išties išsami: pateikiama INSTA veiksmažodžių charakteristika ne tik baltų, bet ir kitų indoeuropiečių kalbų kontekste, apžvelgiami svarbiausi šio tipo veiksmažodžių tyrimai. Gana aiškiai pristatomas tyrimo tikslas – „nustatyti būdinguosius tiriamųjų leksemų raiškos ir turinio bruožus bei jų sąveiką“ (p. 10). Akcentuojamas sinchroninių ir diachroninių metodų derinimas didina šio darbo vertę. Minėtų metodų sąveika išsami atskleidžiama pristatant *natūraliosios morfologijos teoriją*, kuri pasitelkiama tiek diachroniniams tiriamųjų veiksmažodžių struktūrinių požymių kitimams analizuoti, tiek ir tiriant dabartinėje lietuvių kalboje vykstančius pokyčius, kai iš produktyvios INSTA deadjektivų klasės pereinama į „superstabiliąją priesagos *-ėti* vedinių klasę, plg. *màžti* → *mažėti*, *suñkti* → *sunkėti* <...>“ (p. 15). Autorės gebėjimą pasirinkti tinkamiausius tyrimo instrumentus patvirtina ir INSTA veiksmažodžių semantikai tirti pasitelkta „modifikuota Zeno Vendlerio *aspektinė predikatų klasifikacija*“ (ten pat). Vis dėlto įvadinėje dalyje pasigendama trumpo metodologijos, kuria remiamasi analizuojant veiksmažodžių darybą, aprašo. Apie žodžių darybą užsimenama tik kalbant apie produktyviosios ir neproduktyviosios fleksinės klasės skirtumus – produktyviajai klasei „priklausančių žodžių skaičius yra neribotas – jas papildo naujadarai, skoliniai ir neproduktyviųjų klasių žodžiai, pavyzdžiui, hibridiniai dariniai (vediniai iš skolinių)“ (p. 14). O štai tyrimo struktūra skaitytojams atskleidžia labai motyvuotą tyrimo planą – nuo formaliosios struktūros prie kilmės ir darybos sąsajų su semantika.

Pirmojoje analitinėje dalyje aprašoma foneminė tiriamųjų veiksmažodžių struktūra. Pagal šaknies vokalizmą *CiC*- tipo veiksmažodžiai skirstomi į stabiliojo, kintamojo centro ir mišriąją grupes. Inicialės ir ypač finalės konsonantizmas ypač svarbus veiksmažodžių morfologijos pokyčių analizei, todėl pateikta išsami veiksmažodžių šaknų fonetinės struktūros modelių inventorizacija pasitelkiama morfologinei struktūrai analizuoti.

Antroji dalis, skirta morfologinės struktūros tyrimui, labai aiškiai, kaip minėta, susieta su pirmosios dalies duomenimis. Morfologinė veiksmažodžių analizė, grįsta natūraliosios morfologijos metodologija, labai preciziška. Aptariamos įvairuojančios esamojo laiko formos tarmėse ir senuosiuose raštuose, atskleidžiamos šio įvairavimo priežastys. Teigiama, kad „daugelyje tarmių paplitusios maksimaliai ikoniškos dvigubos morfologinės struktūros formos“ (p. 40), tačiau aiškesnių esamojo laiko formų variantiškumo sąsajų su konkrečia (pa)tarme nepavyko įrodyti. Matyt, siekiant įžvelgti kiek tikslesnius šių formų arealinės distribucijos kontūrus, ateityje reikėtų atlikti pagrindinių patarmių vartotojų apklausą, nes tarminiuose žodynuose INSTA veiksmažodžių esamojo laiko formos fiksuojamos daug rečiau negu būtojo laiko.

Itin vertingos tiek leksikografams, tiek veiksmažodžio tyrėjams autorės teikiamos pastabos apie koreguotinus LKŽ straipsnius, kuriuose nurodomos netikslios pagrindinės veiksmažodžio formos. Pavyzdžiui, nekelia abejonių, kad tikslinga „atriboti formas *miēga* ir *miñga*, suponuojant tarp veiksmažodžių *miegóti* ‘būti miego būsenoje’ ir *mìgti* ‘pradėti miegoti’ darybinį ryšį“ (p. 76).

Trečiojoje dalyje tiriama INSTA veiksmažodžių kilmė ir daryba. Nors tradiciškai šie veiksmažodžiai laikomi neišvestiniais, tačiau atsižvelgdama į šių veiksmažodžių reguliarias sąsajas su bendrašakniais vardažodžiais ir veiksmažodžiais, net 80 proc. *CiC*- tipo veiksmažodžių šio tyrimo autorė skiria vediniams (p. 51). Reikia apgailestauti, kad plačiau nekomentuojama, kokio tipo vediniais laikomi aptariamieji veiksmažodžiai. Mat remiantis sinchroninės morfologinės žodžių darybos samprata, skiriami galūnės, priesagos ir priešdėlio vediniai. Apskritai būtų pravartu trumpai pristatyti vartojamo termino *vedinys* sampratą.

Gana pagrįsta motyvuotųjų INSTA veiksmažodžių klasifikacija pagal jų darybos pamatą į deverbtyvus (padarytus iš veiksmažodžių), denominatyvus (padarytus iš būdvardžių ir daiktavardžių) ir imitatyvus (sietinus su įvairiais garsažodžiais).

Gilinantį į šiame skyriuje aptariamą darybinę opoziciją „*causativa* : *anticausativa*, kurios narių ryšiai susiję priežasties ir pasekmės santykiais: priežastiniu resp. kauzatyviniu (*i*)a kamieno veiksmažodžiu reiškiamas aktyvus veiksmas sukelia savaiminį veiksmą“ (p. 53), kyla klausimas, ar šis santykis gali būti grindžiamas transformacijos metodu (Urbutis 1978, 132–136), kai darinio reikšmė

nusakoma apimant pamatinį žodį. Juk *drėbti* reikšmė ('daryti, kad dribtų') gali būti paaiškinama veiksmažodžiu *dribti*, bet pastarojo reikšmės paaiškinti, įtraukiant veiksmažodį *drėbti*, neįmanoma. Todėl kyla klausimas, ar šis priešasties / pasekmės ryšys sąlygiškai negalėtų būti vertinamas kaip abipusio darybos pamatavimo pavyzdys (plg. *vārgti* ir *vārgas* Urbutis 1978, 104). Beje, neaišku, kodėl šios mokslo studijos literatūros sąrašė nurodytu V. Urbučio veikalu „Žodžių darybos teorija“ (2009) nesiremiam analizuojant veiksmažodžių darybą.

Tai, kad minėta darybinė opozija galėjo formuotis abiem kryptimis, rodo ir opozicijos *3 liėpti* '1. tr. dėti linų ar kanapių pluoštelį prie šakos (vijos, vielos) (virvę vejant, siūlą verpiant, pynę pinant)' : *2 lipti* intr. '1. kibti, klijuotis prie ko' (p. 54) kilmės analizė. Remiantis etimologiniais duomenimis, iš archajiško intarpinio veiksmažodžio *lipti*, *liūpa*, *lipo* 'kibti, klijuotis prie ko...', sietino su s. i. *limpāti* 'sutepa' (<https://etimologija.baltnexus.lt/?w=lipti>), lietuvių kalboje pagal minėtą kategorinės semantikos modelį galėjęs susiformuoti *ia* kamieno kauzatyvas *liėpti*, *liėpia*, *liėpė* 'dėti linų ar kanapių pluoštelį prie šakos (vijos, vielos) (virvę vejant, siūlą verpiant, pynę pinant); pridėti, pridurti', bet ne atvirkščiai. Taigi nustatyti, ar pagrindinio šaknies balsių kaitos laipsnio veiksmažodis *liėpti* yra *lipti* darybos pamatas, ar *3 liėpti* susiformavo lietuvių kalboje pagal produktyvaus modelio *causativa* / *anticausativa* analogiją, nėra lengva. Darybos pamatavimas taip pat suponuoja priešingą nei nurodoma šioje mokslo studijoje darybos kryptį – *liėpti* „daryti, kad liptų (linų, kanapių pluoštai)“ pamatu laikytinas *lipti*. Tačiau šie implicitinės darybos atvejai, „kai daryba morfologijos plotmėje formaliai neišreikšta“ (Urbutis 1978, 133), t. y. nei *ia* kamieno, nei intarpinio veiksmažodžio struktūroje nefiksuoja darybos afiksų, išties kelia nemažai klausimų. Vienas iš jų, kaip traktuojamas INSTA veiksmažodžių darybos afikso klausimas.

Taip pat norėčiau atkreipti dėmesį į dar keletą diskutuotinių klausimų.

Išsamesnio pagrindimo reikalautų tie atvejai, kai tam tikrai darybinei opozicijai skiriamų opozitų semantika turi akivaizdžių skirtumų, dėl kurių veiksmažodžius darybiškai sieti yra problemiška. Pavyzdžiui, veiksmažodžius *riėkti* '1. tr. pjauti nuo kepalu duonos ar pyrago riekę; 2. tr. plėšti dirvoną; pirmą kartą arti' : *2 -rikti* intr. '1. klysti; 2. painiotis, trikti; 3. irti' (p. 54) laikyti darybine pora, nepagrindus darybinės reikšmės sąsajos tarp pamatinio žodžio ir darinio, yra sudėtinga net ir diachroniškai.

Išsamesnės analizės reikalautų ir bendrašaknių veiksmažodžių *žiėbti*, *žibėti* ir *-žibti* darybiniai santykiai. Opozicijai *durativa* : *terminativa* skiriami *žibėti* ir *-žibti* opozitai, tačiau neaišku, kodėl veiksmažodis *žiėbti*, *-ia*, *-ė* negalėtų būti laikomas *žibėti* ir *-žibti* veiksmažodžių darybos pamatu. Juk *žiėbti* reikšmė '3. žibėti, spindėti' (LKŽe) rodo galimą darybinę opoziciją *durativa* : *terminativa* su *-žibti* 'pradėti žibėti, šviesti'. Kita vertus, neatmestina, jog veiksmažodis *žiėbti* '1. kur-

ti (ugnį), degti šviesą' ir *-žibti* 'pradėti žibėti, šviesti' galėję sudaryti opoziciją *causativa / anticausativa* (t. y. 'žiebti, kad žibtų'). Tai, ko gero, liudytų, kad darybinių opozicijų, susijusių su veiksmažodžių morfosemantinių skirtumų raiška, lietuvių kalboje galėjo būti gana įvairių.

Daugelio deadjektyvams priskirtų veiksmažodžių darybinė opozicija su bendrašakniais būdvardžiais nekelia abejonių, tačiau keli šio tipo INSTA veiksmažodžiai galėtų būti siejami ne tik su būdvardžiais, bet ir su bendrašakniais *ia* kamieno veiksmažodžiais. Pavyzdžiui, deadjektyvams priskirtas *-tisti* intr. 'tiesiam darytis; atsitiesti' (: *tiesūs*, *-i* 'esantis be vingių, išlinkių, nekreivas, nesulinkęs, nevingiuotas', p. 59) galėtų būti skiriamas ir darybinei opozicijai *causativa / anticasativa*: *tiēsti* 'daryti tiesų, tiesinti, lyginti' / *-tisti* 'tapti ištiestu; išsitiesti'.

Problemiškas ir veiksmažodžio *-ligžti* intr. 'apakti, apžabalti' skyrimas imitatyvams, nes neaišku, iš kokio garsažodžio ar ištiktuko jis yra padarytas ir kokį gyvosios ar negyvosios gamtos garsą imituoja. Žinoma, argumentas, jog priebalsių gausumas (ypač finalėje) rodo šiai leksemai būdingą didelio semantinio krūvio disonansingumą (p. 61), išties įtikinamas, tačiau jis negali būti laikomas svarbiausiu kriterijumi, leidžiančiu skirti šį veiksmažodį imitatyvų grupei. Kadangi veiksmažodis *Lietuvių kalbos žodyne* paliudytas tik vienu sakiniu, sunku ką pasakyti apie jo darybos sistemiskumą. Galbūt jis galėtų būti laikomas denominatyvu iš daiktavardžio *likštis* 1. yda, trūkumas, defektas (LKŽe). Tokios darybos opozicijos galimybę pagrindžia ir veiksmažodžio *ligžti* 'apakti, t. y. įgyti regėjimo ydą, defektą' semantikos sąsaja su minėtu daiktavardžiu ir panašaus tipo INSTA veiksmažodžių darybos tipas, plg. *1 ligà* 'organizmo veikimo sutrikimas, sveikatos pairimas, nesveikata, negalė' : *ligti, linga* (?), *-o* intr. 'sirgti'. Šiai grupei, matyt, galėtų priklausyti ir *-mimti* intr. 'pasidaryti mieguistam, apsnūdusiam' : *mimas* sm. (4) 'nekalbus žmogus, mēmė' (LKŽe). Kita vertus, egzistuojantis bendrašaknis veiksmažodis neleidžia kategoriškai atmesti ir deverbatyvinio darybos modelio: iš pagrindinio balsių kaitos laipsnio *ia* kamieno veiksmažodžio *liēgti, -sta (-ia), -o (-ė)* intr. 'ilgai būti ligotam, silpnėti, nykti nuo ilgo sirgimo, lėtos, ilgos ligos', reiškiančio duratyvinį veiksmą, galėtų būti padarytas terminatyvas *ligti, linga* (?), *-o* intr. 'sirgti; pradėti sirgti'.

Taigi INSTA veiksmažodžių kilmė ir daryba vis dar kelia gana nelengvų galvosūkių lietuvių kalbos veiksmažodžių tyrėjams.

Ketvirtojoje studijos dalyje pristatoma analizuojamų veiksmažodžių semantinių požymių charakteristika. Šiam tyrimui autorė pagrįstai pasirinko akcionalię klasifikaciją, kurią pati modifikavo. Kaip ypač svarbų darbo privalumą įvardyčiau atskleistą tiriamųjų veiksmažodžių kilmės ir darybos sąsają su semantika. Nustatyti tam tikri dėsningumai – „[t]erminatyviniams veiksmažodžiams nebūdinga

perstrukcinė reikšmė“ (p. 70), o nemotyvuotieji veiksmažodžiai dažniausiai skirtingi perstrukcijos ar fiziologinių procesų SG.

Išvadinėje mokslo studijos dalyje apibendrinti analizės rezultatai rodo, kad iškeltas tikslas ir uždaviniai įgyvendinti. Nustatyti INSTA veiksmažodžių formaliosios struktūros, darybinių modelių chronologijos, semantikos ypatumai. Vis dėlto įvade nurodytas siekis „akcentuoti arealinę veiksmažodžių formaliosios ir semantinės struktūros distribuciją“ išvadose galėjo būti atskleistas neapsiribojant tik gana aptakiomis nuorodomis, pavyzdžiui, „tarmėse pasitaiko veiksmažodžių su abejopomis esamojo laiko formomis“ (p. 76), tačiau konkretesnių arealų ne-nurodoma.

Atliktas titaniškas darbas, todėl nekyla jokių abejonių, kad ši mokslo studija bus naudinga istorinės kalbotyros tyrinėtojams, tipologams, baltistams, dialektologams ir visiems, besidomintiems lietuvių kalbos raida. Taip pat ji ypač svarbi ir morfologijos bei žodžių darybos specialistams, nes atskleisti diachroniniai veiksmažodžių darybos modeliai suteikia žinių apie lietuvių kalbos INSTA veiksmažodžių nominacijos savitumą.

Taigi galima konstatuoti, kad, derinant diachroninius ir sinchroninius metodus, skaitytojui atveriami INSTA veiksmažodžių formavimosi sluoksniai, atskleidžiami formaliosios struktūros ir semantikos ryšiai. Pristatomas tiriamųjų veiksmažodžių modelis, išryškinantis istorines ir dabartines jų kaitos tendencijas. Šis leidinys papildoma lietuvių kalbos veiksmažodžio tyrinėjimų aruodą ir skatina imtis naujų tyrimų, aktyvina mokslines diskusijas. Tad belieka nekantriai laukti būsimų Daliaus Pakalniškienės publikacijų, skirtų kitiems struktūriniais INSTA veiksmažodžių tipams tirti. Baltistikos mokslui labai reikalingi nauji ne tik lietuvių, bet ir baltų veiksmažodžio klausimams skirti darbai.

Literatūra ir šaltiniai

- Balčiūnienė 2014 – Asta Balčiūnienė. *Kupiškėnų patarmės intarpiniai ir sta kamieno veiksmažodžiai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- DLKŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys, 8-asis patais. ir papild. leid., e. variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2021 [žiūrėta 2025 10 27]. Prieiga per internetą: <https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas/>
- Gorbachov 2007 – Yaroslav Gorbachov. *Indo-European origins of the nasal inchoative class in Germanic, Baltic and Slavic*: PhD Dissertation. Harvard University.
- Gorbachov 2014 – Yaroslav Gorbachov. The origin of the Baltic inchoative in *-sta-*. An overlooked Proto-Baltic sound law. *Indogermanische Forschungen* 119, 21–53.
- LKEŽDB – *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė* [žiūrėta 2025 10 27]. Prieiga per internetą: <https://etimologija.baltnexus.lt/>
- Mikašauskienė 2018 – R. Mikašauskienė. *Intarpiniai ir sta kamieno veiksmažodžiai senojoje lietuvių raštijoje*: daktaro disertacija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Pakalniškienė 2021a – Dalia Pakalniškienė. *Motyvuotieji intarpiniai ir sta kamieno veiksmažodžiai XVI–XVII a. lietuvių raštijoje*. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 130 p.

-
- Pakalniškienė 2021b – Dalia Pakalniškienė. Intarpiniai ir *sta* kamieno deduratyvai XVI–XVII a. lietuvių raštijoje. *Acta Lituanica linguistica LXXXV*, 15–56 [žiūrėta 2025 10 27]. Prieiga per internetą: <http://lki.lt/acta-linguistica-lithuanica-85>
- Pakalniškienė 2020 – Dalia Pakalniškienė. Senosios lietuvių raštijos veiksmažodžių daryba: intarpiniai ir *sta* kamieno antikauzatyvai. *Lietuvių kalba* 15, 1–16 [žiūrėta 2025 10 27]. Prieiga per internetą: <http://www.lietuviukalba.lt> ISSN 1822-525X
- Pakalniškienė 2018 – Dalia Pakalniškienė. Intarpiniai ir *sta* kamieno denominatyvai senojoje lietuvių raštijoje: nominacija ir motyvacija. *Res humanitariae XXIV*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 61–101 [žiūrėta 2025 10 27]. Prieiga per internetą: internete: <http://journals.ku.lt/index.php/RH/article/view/2044>
- Pakalniškienė 2008 – Dalia Pakalniškienė. Lietuvių kalbos intarpinių veiksmažodžių su *e* šaknyje kilmė. *Baltistikos problemos III*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 250–263.
- Urbutis 1978 – Vincas Urbutis. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Villanueva Svensson 2010 – M. Villanueva Svensson. Baltic *sta*-presents and the Indo-European desiderative. *Indogermanische Forschungen* 115, 204–233.
- Villanueva Svensson 2011 – M. Villanueva Svensson. Anticausative-inchoative verbs in the northern Indo-European languages. *Historische Sprachforschung* 124, 33–58.
- Villanueva Svensson 2016 – M. Villanueva Svensson. Zero-grade denominative nasal and *sta*-presents in Baltic. *Baltistica LI (1)*, 37–59.